

**O rumělce a disimilaci zubnic
aneb Proč chodit k dědečkovi, když tu máme Děda
1. část**

Minulý příspěvek jsem věnoval původu (etymologii) jména Jedovnic – odmítl jsem všechna vysvětlení veřejnosti známá (což se ne všem líbilo) a zpochybil i ta neznámá. Nyní navazuji - chci seznámit čtenáře s vlastním bádáním a předložit (staro)novou hypotézu.

Nejprve se podívejme do pramenů: nejstarším (!) záznamem je nedochovaná listina hlásící se do r. 1251, považovaná za falzum z r. 1282 (viz můj předminulý příspěvek), v jejím opise z doby kolem 1415 (kopiář Cistae Nigrae) je tvar *Jedowich*, ve druhém opise před r. 1680 (Siebenaicher) tvar *Jedovicz* či *Iedowicz*. Samotný nesoulad mezi oběma opisy je zvláštní, ale proto tuto chvíli ne podstatný. Následuje *Iedawiz* (1268), *Gedwicz* (1349), *Jedawicz* (asi 1350), *Dyedowicze* (1371), *Gedowicz* (1376), *Jedowicz* (1376), *Diedowicz* (1386), *Gedownicz* (1390).

Nutno vysvětlit: všechny uvedené tvary jsou z latinských textů. Písaři vlastní jména nepřekládali – psali je tak, jak slyšeli – nanejvýše s latinskými koncovkami (např. *Sulislav* > *Sulislavus*). Vyslovované „*Je-*“ se zapisovalo zprvu jako „*Je-*“, později jako „*Ge-*“ či „*Gye-*“. „*G-*“ se zjevně v minulosti vyslovovalo podstatně měkčeji než v dnešní češtině. Ještě v 19. století i čeština používala psané „*g-*“ pro zápis vyslovovaného „*j-*“ – např. *gegí* = *její*, *Gilg* = *Jiljí*. Dále latina nerozlišovala v zápise „*v-*“ a „*u-*“ – např. *vniuersis* = *universis*. Písmeno „*w-*“ znamenalo sice „*v-*“ (i v češtině 19. století), ale ve staročeštině se vyslovovalo obouretně (jako dnešní anglické *w*) a znělo asi jako „*u-*“ či „*vu-*“ – viz nářeční tvary *prauda* = *pravda*, *d'ouče* = *děvče*. A konečně – koncovka „*-ce-*“ se nejčastěji zapisovala jako „*-cz-*“ (snad se koncové „*e-*“ vyslovovalo nezřetelně).

Lze tedy shrnout, že tvar „*Jedovnice-*“ se poprvé objevuje až roku 1390 (ale pak již trvale). Do té doby je 2x *Jedavice*, 2x *Dědovice* (či *Djedovice*), 5x *Jedovice* (sem řadím i *Jedowich* a *Gedwicz* – jde asi o písařské chyby). Nelze rozlišit, zda šlo o jednotné či množné číslo. Tvar *Dědovice* vedl v minulosti k domněnkám o zaniklé vsi toho jména poblíž Jedovnic. Při dalších úvahách vycházím z nejstaršího a nejčtenějšího tvaru *Jedovice*.

V publikaci *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I* (L.Hosák – R. Šrámek, 1970) autoři vyslovují domněnku, že název *Jedovnice* mohl znamenat místo svázané s výrobou jedu nebo rumělky. Můžeme předpokládat, že *Jedovnice* jsou o něco starší než okolní kolonizační vsi nebo že vznikly na samém počátku kolonizace. V okolí existovalo osídlení ve Křtinách, Rudici, Blansku. Protože nevidím důvod, proč by se v tehdy odlehle vsi vyráběly jedy, pokusil jsem se pátrat po naznačené rumělce.

Nerost *rumělka* (cynabarit, sulfid rtuťnatý, HgS) je nejčastějším zdrojem rtuti. Pražením rumělky dojde k uvolnění rtuťových par, ty po ochlazení zkondenzují. Takto vyrobená rtuť se ve středověku používala např. k získávání zlata nebo stříbra z rozdrčených rud - rtuť na sebe oba vzácné kovy váže. Tento proces se nazývá amalgamace.

Po zjištění výše uvedeného jsem si pochopitelně vzpomněl na kopec *Šíbrnku* alias *Stříbrnku* nad Olšovcem. Název *Stříbrná hora* aneb *Stříbrnka* se vyskytuje v tzv. privilegii Karla IV. z r. 1335. Jde ovšem o naivní falzum vzniklé patrně před r. 1850 – o tom někdy přišel. Předpokládal jsem, že falzátor vymyslel *Stříbrnku* podle existujícího jména *Šíbrnka*, ale znejistěl jsem – co když „slepé kuře našlo zrnko“ a falzátor opravdu exist, že *Šíbrnka* vznikla ze *Stříbrnky*??

Od J. Doležela vím, že se Vok z Holštejna kdysi obrátil na hornický soud v Jihlavě s dotazem, z něhož plynulo, že na svých pozemcích těží. Věděl jsem, že se „v okolí“ stříbro ve středověku ojedinele těžilo (Rozseč u Kunštátu). Ovšem – kolem Jedovnic nejsou vidět stopy po dolování, Vokové nevlastnili jen holštejnské panství, *Jedovnice* jim připadly až někdy po r. 1320 –

to už ves *Jedovice* dávno existovala. Na druhou stranu mohli navázat na starší těžbu, což by vysvětlovalo i tušené předkolonizační založení Jedovnic ...

Jako člověk s technickým myšlením jsem vyhledal všechny obce v ČR začínající na „*Jed-*“, vytvořil jsem dotazník a rozeslal ho obcím i blízkým muzeím (asi 30 e-mailů) – odpovědi nepotvrdily (či vyvrátily) těžbu stříbra a rtuti v uvedených místech. Jedinou výjimkou je *Jedová hora* u Berouna, kde se od středověku těžila právě rumělka – tady je odvození od jedovaté rtuti snad jednoznačné. Stříbro se těžilo a zpracovávalo i u *Jedouchova* na Havlíčkobrodsku, ale tam má jméno jiný původ – viz dále.

Obrátil jsem se na odborníky – geology. Dva považovali výskyt rtuti či stříbra u Jedovnic za málo pravděpodobný (M. Slobodník, I. Balák), třetí za vyloučený (A. Přichystal). Rumělka se nachází na Moravě na jediném místě – u Komně na Uherskobrodsku.

Snad definitivní rozřešení přineslo nahlédnutí do *Etymologického slovníku jazyka českého a slovenského* (V. Machek, 1957). Ten praví: *šibra* – *drobný placatý kámen. Např. na Kunštátsku; termín z lomů na kámen. Ze středohornoněmeckého „schiver“ = úlomek kamene (dnes Schiefer)*. Jelikož na Šíbrnce je opuštěný lom na kámen, musíme se smířit s Machkovým výkladem a na *Stříbrnou horu* zapomenout – a s tím i na pokus vysvětlit název Jedovnic za pomoci rumělky.

Souběžně s rumělkovým pátráním, kde jsem „úspěch“ neočekával, mne napadlo, zda by název Jedovnice nemohl být odvozen od osobního jména (jako *Vilém* – *Vilémovice*, *Gottfried* – *Kotvrdovice* atd.). Napadl mne jedině *Gedeon* – viz vysvětlení v úvodu článku. A opravdu – J. Pilnáček v knize *Staromoravští rodové* uvádí v 15. st. *Gedeona z Olešničky* zvaného *Jedin*, ještě katolický kalendář z r. 1907 má v přehledu jmen *Jedek* = *Gedeon*. Cesta k tvaru *Jedovice* by i tak byla poněkud násilná, ovšem podstatnou námitkou je, že jména biblická se prosazují spíše až ve 14. století – v době vzniku Jedovnic ještě zcela převládala osobní jména staročeská (a starogermská).

Nečekaný nový impuls přinesly ovšem odpovědi na můj výše zmiňovaný dotazník – kromě stříbra jsem se dotazoval i na původ jména oněch lokalit. Mimochodem – jsou-li Jedovnice členem spolku *Parohatá města*, jistě by mohl vzniknout i spolek „*jedovatých*“ vsí s názvem – řekněme – *Na ústech med*. Zde je stručný přehled:

Jedov – dnes místní část Náměště nad Oslavou; 38 adres; *Gedow* (1365, 1390) – v *Gedowye* (1410, 1447) - v *Gedowie* (1557) – z *Gedowa* (1592) – *Gedow* (1672, 1718, 1751) – *Jedow* (1846, 1872). Byly tu vápenky.

Jedomělce – na Kladensku, 335 obyvatel, 143 adres; *Dyedomylicz* (1316) – *Diedomilicz* (1415) – *Diedomylicze* (1435) – *Diedomilicze* (1543) – *Gedomelicze* (1599) – *Gedomielitz* (1713, 1757). V 19. a 20. století těžba uhlí, pokus o těžbu uranu.

Jedouchov – u Havlíčkova Brodu, dnes místní část obce Věž, 28 adres; *Dyeducho* (1379) – *Gedauchow* (1569, 1629, 1654, 1681). Poblíž vsi se ve 14. až 16. století těžila a zpracovávala stříbrná ruda.

Jedousov – u Pardubic, dnes 53 adres; *Gedausow* (1545) – *Jedausow* (1654). O dolování v okolí není nic známo.

Jedraž – u Strakonice, dnes místní část obce Radošovice, 3 adresy; *Diedraze* (1569) – *Diedražie* (1654) – *Jedrasch* (1790) – *Gedraž* (1790). Před 10 lety zdevastovaná usedlost, dnes zrestaurovaný penzion s kempem.

Jedovary – dnes místní část Trhových Svin; 26 adres; *de Gedowar* (1371) – *de Gyedowar* (1389) – *Gedowary* (1514). Nic nenasvědčuje, že by se zde v minulosti cokoli těžilo.

Jedvaniny – u Plzně, dnes místní část města Nečtiny, 34 adres. V roce 1951 byla takto přejmenována osada *Mensdorf*.

Jedová hora - u Berouna; patrně už od středověku těžba železné rudy provázené rumělkou, v okolí těžba stříbra. Výroba rtuti pražením rumělky. Německy *Gifberg*. Na starých

mapách se údajně vyskytují názvy *Jedová hora* i *Dědova hora*, místní dnes používají spíše druhou variantu (!). Údajně dávní šlechtičtí majitelé těžko získávali pracovníky do jedovatých provozů, proto zkreslili název na *Dědova hora*, aby maskovali rizikovost práce (V. Hrabák, Podbrdské noviny 21/2002). Jde zjevně o naivní lidové vysvětlení „podivného“ názvu *Dědova hora*. A lid z názvu vymyslel i pověst i tajemném starci objevujícím se na hoře.

Jedová hora - u Olomouce; nejsou žádné informace o těžbě v této lokalitě, původ názvu je nejasný.

Opět na vysvětlenou: Dnešní přípona „-ou“ se v minulosti psala „-au“ (*Gedausow*, *Gedauchow*). Latinská předložka „de“ znamená „z“ – následný tvar ale mohl být stejně tak v 1. pádě (*de Holnstein*) jako ve 2. pádě (*de Gedowar*). V našem případě nelze např. z tvaru „*de Jedouicz*“ určit, zda je míněno „z *Jedovic*“ nebo „z *Jedovicé*“ – a tedy poznat, zda byla „*ta Jedovice*“ nebo „*ty Jedovice*“ – což je pro určení etymologie důležité.

A tím končí 1. část věnovaná především rumělce. Příště vyjde dokončení věnované disimilaci zubnic a (staro)nové hypotéze o původu jména našeho městečka. Upozorňuji ty, které jedovnická etymologie zajímá, aby si tuto první část uschovali.

Josef Plich

Příště: Dokončení

In: Informace OÚ Jedovnice 4/2005, srpen

Václav Machek udává nejen tvar šibra, ale i štibra (tak asi na tom Kunštátsku). K mému velikému překvapení pronesl můj vlastní otec ve středu 28. září 2005 při úklidu dvora: „To je asi šibr. Šifr.“ Tak nevím – šifr je běžný výraz z mého mládí, šibr jsem slyšel na vlastní uši poprvé. Pokud ovšem otec nebyl ovlivněn přečtením mého článku někdy v červenci.